

BITÁNÉ BIRÓ BOGLÁRKA**FOGLALKOZTATÁSI HELYZET MAGYARORSZÁGON –
A RENDSZERVÁLTÁSTÓL AZ UNIÓS CSATLAKOZÁSIG**

*Doktorjelölt, egyetemi tanársegéd
Pécsi Tudományegyetem, Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar
Szak,- és Továbbképző Intézet
7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/B.*

*e-mail:
biro.boglarka@feek.pte.hu,*

***Kulcsszavak: foglalkoztatási színvonal, rendszerváltás, szakképzetlen munkanélküli,
strukturális munkanélküliség***

Abstract

A jelenlegi magyarországi foglalkoztatási helyzet kialakulásának okait sokszínűség jellemzi. E tanulmány a rendszerváltás és a 90-es évek néhány társadalmi, gazdasági és foglalkoztatási jellemzőjét tárja fel, melyek összefüggésben vannak a foglalkoztatással. A rendszerváltás előtt nem lehetett még munkanélküliségről beszélni, de ma már tudjuk, hogy kapun belüli munkanélküliség volt a jellemző. A rendszerváltás utáni piacgazdasági folyamatok egy egyszeri és hosszantartó sokkot okoztak a foglalkoztatási struktúrában és hatásai ma is érezhetőek.

Abstract

The low employment level in Hungary is a serious aspect of the economic recession. The author tries to define the aggravating circumstances which could be the cause of the situation in our days. This study is focusing to the period in the early 90's, when the social and the economical system changed from the socialist to the market oriented one.

1, Bevezetés

A hazai foglalkoztatási színvonal rendkívül sok tényező bonyolult összekapcsolódásából alakult ki. Ezeknek a tényezőknek a felderítésére tesz kísérletet ez a tanulmány, különös hangsúlyt helyezve a 90-es évek időszakára, amikor hazánk gyakorlatilag is áttért a piacgazdasági gazdaságpolitikára. Számos szakirodalom tanulmányozásával és az időszak statisztikáinak vizsgálatával több aspektus is felvonultatható, mely oka lehet a már kialakult foglalkoztatási helyzetnek.

2, A rendszerváltás előtti közvetlen időszak néhány jellemzője

A társadalmi-gazdasági rendszerváltás utáni események értelmezéséhez néhány szó erejéig említést kell tenni a rendszerváltás előtti néhány évről is. Az állami tervezés időszakában a munkanélküliség fogalma ismeretlen volt, ugyanis a teljes foglalkoztatottságot úgy érték el, hogy – legtöbbször akár a hatékonyság rovására - úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban tömegesen alkalmaztak szakképzetlen munkaerőt. Ezt nevezzük a kapun belüli munkanélküliségnek. Érdekes jelenség azonban, hogy már a rendszerváltás előtti néhány évben jelentkeznek a piacgazdasági átalakulás előjelei: 1987-ben 0,1, 1988-ban 0,2, 1989-ben pedig már 0,3 százalékos munkanélküliséget jegyez a szakirodalom. [6]

3, Áttérés a piacgazdaságra: hatása a foglalkoztatásra

1990-ben a választások után beindultak a piacgazdasági folyamatok. Ez azt is jelentette, hogy a privatizációs és a kárpótlási időszak alatt az ipari nagyvállalatok nagy része válságos helyzetbe került, vidéki telephelyeit leépítette, a mezőgazdasági termelészövetkezetek és állami gazdaságok zsugorodásnak indultak, majd a tulajdonviszonyok változásával megszűntek, átalakultak.

A privatizációs és kárpótlási folyamatok alapvető célja a versenyképesség, működőképesség fenntartása, a mezőgazdasági termelők tulajdonszerzésének biztosítása és a tőkepiac fejlesztése volt. A valóságban azonban a privatizációs érdeklődés – az ÁPV Rt. egyedi adatszolgáltatása alapján - csak a biztos belföldi piaccal rendelkező, az esetlegesen oligopol jellegű, valamint az egyszerű gyártástechnológiájú ágazatok iránt volt (pl. dohány-, növényolaj -, szeszipar).

A társadalmi-gazdasági rendszerváltást, valamint a privatizáció hatásait a foglalkoztatásra drasztikus létszámcsökkentéssel jellemezhetjük. A piacgazdasági viszonyok között megszűnt a foglalkoztatási kötelezettség és nőtt a gépesítés színvonala, mely a termelés volumenének növekedését tette lehetővé növekvő munkatermelékenység mellett.

Az általános statisztikai adatok azt tükrözik, hogy alig 3 év alatt az egész gazdaságot érintő óriási ciklikus munkanélküliség alakult ki: az 1990-es regisztrált 47ezer fő 1993-ra már 671ezerre nőtt. Ha az 1989-es 0,3%-os rátát vesszük alapul akkor ez 1993-ra már több mint 12%-os munkanélküliséget jelentett.

Mélyebben vizsgálva az élelmiszergazdasági viszonyokat is, kiderül, hogy a ciklikusság mellett jellemző volt a nagyon erős strukturális munkanélküliség, ami definíciószerűen valamely tartós ágazati vagy iparági illetve földrajzi válság esetén jelentkezik. [8]

Magyarországon az iparági, jelen esetben az élelmiszergazdaság (a mezőgazdaság és az élelmiszeripar együtteseként) válságát több adat is mutatja. Elsősorban a mezőgazdasági adatok: 1950-ben az agrárnépesség aránya 52% volt, mely már a rendszerváltás évében 12%-ra csökkent és ez a mai napig folytatódik: 2000-ben 6,2%, majd 2000 és 2009 között, az Eurostat szerint további 34,8%-al csökkent (azaz ma 4% körüli). Természetesen ez még nem jelentene strukturális válságot és munkanélküliséget, mivel ez tendenciájában nagyon hasonló a világ és az Európai Unió összes gazdaságában végbemenő folyamatokhoz. Azonban ez az EU27-ek esetében 3,7 millió teljes munkaidős állás megszűnését jelenti csak 2000 és 2009 között, tehát rövid idő alatt egy ágazat átalakulása miatt valóban strukturális munkanélküliség kialakulásáról lehet beszélni. [2]

Az élelmiszeripari adatokat is vizsgálva sokatmondó információ az, hogy az ágazatban foglalkoztatottak száma több mint 70ezer fővel csökkent 1985 és 1997 között (konzervgyárak, tejgyárak, cukorgyárak, húsfeldolgozók alkalmazottaiból). Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdaság után ez az ágazat a rendszerváltás második legnagyobb vesztese, amit a többi könnyűipari ágazat követ (pl. textilipar teljes visszafejlődése). A sor végén pedig az építőipar és a nehézipari ágazatok állnak. [4]

Az előbb leírt folyamatok mellett elindult hazánkban is - globálisan is jellemzően domináns – a szolgáltatási szektor dinamikus fejlődése. A piacgazdasági rendszerben a szolgáltatási szektor általánosságban 60-67 %-ban járul hozzá a GDP növekedéséhez. Ezért a tercier szektor fejlődése tulajdonképpen egy pozitívum, amit alátámaszt az is, hogy 2005-ben már a foglalkoztatottak 61,6 százaléka a szolgáltató ágazatban helyezkedett el. [1]

Ugyanakkor a kialakult strukturális munkanélküliség kezelésében a komoly gondot jelentettek azok a tulajdonságok, melyek legfőképpen az élelmiszergazdasági és mezőgazdasági foglalkoztatásból kikerülőket jellemezte. Ezeknek az embereknek nagyon nagy aránya szakképzetlen, betanított munkás, vagy a felszámolt nagyüzemek adminisztratív dolgozója volt és csak kis létszámban fordultak elő szakképzettek közöttük.

A nagy létszámú szakképzetlen tömegek megjelenése előrevetítette a következő problémát is. Ebből a tömegből a mezőgazdasági kárpótlás során sokan kisméretű földtulajdonhoz jutottak, de mivel mezőgazdasági kisvállalkozóként is alacsony volt a szakképzettségi szintjük, ezért ez egyértelműen korlátozta a piaci körülmények között történő megélhetésüket. Ennek az volt az eredménye, hogy a kialakult kisgazdaságok életképtelenek, önellátóak vagy nagy arányban másodállásúak voltak. A szakirodalom 1992 és 2001 között a mezőgazdasági alkalmazotti létszám 60ezer fős, valamint a szövetkezeti tagság közel 130ezer fős csökkenését írja le, ezzel szemben a mezőgazdasági kisvállalkozások száma 67 ezerről mindössze 70 ezerre nőtt ugyanebben az időszakban. Ezek az adatok is azt mutatják, hogy a privatizációs és kárpótlási időszak óta kialakult mezőgazdasági vállalkozások, nem voltak alternatívái a korábbi alkalmazotti státusznak, és bizonyos üzemméret alatt egyszerűen nem lehet gazdaságosan termelni piacgazdasági körülmények között. Az vállalkozások életképtelenségét alátámasztja az is, hogy 2000-ben mindössze 4,7% főfoglalkozású termelő,

a többi csak kereset kiegészítésként végzi a tevékenységét, ráadásul 43%-uknak nem volt semmilyen mezőgazdasági végzettsége. [9]

A problémákat súlyosította az is, hogy sajnálatos módon hazánkban a mezőgazdasági ágazatban jellemző alacsony szakképzettség más ágazatokhoz viszonyítva is kiemelkedően rossz arányokat mutat: 1980-ban 73,4%, 1996-ban 42,4% és 2003-ban 40% csak általános iskolai végzettséggel rendelkezett. Ezek az értékek a 21%-os országos átlag tükrében is megdöbbentőek. Mára a szakképzettség színvonala némileg javult: 8% felsőfokú, 58% középfokú és 36% alacsony fokú végzettségű. Ezzel egy időben meg kell jegyezni, hogy az ágazatban dolgozók száma az 1980-as évekhez képest mostanra alig egyötödére csökkent. Tehát ebből sem vonható le hosszú távú következtetés, mert valószínűleg az ágazatból szakképzetlen munkanélküliként kikerültek nagy része, mára teljesen kirekesztődött a munkaerőpiacról. [1]

A 90-es évek jellemzője tehát az átalakulással járó válság eredményeképpen kialakult drasztikus munkanélküliség, illetve egy olyan ezzel párhuzamos jelenség, ami a fejlett gazdaságokra nem jellemző: a gazdaságilag inaktívok számának emelkedése.

2000-ben hazánkban a munkavállalási korúak bő egyharmada maradt távol a munkaerőpiactól és a gazdaságilag aktívok aránya még a fejlettebb Közép-Kelet Európai országok viszonylatában is kiemelkedően alacsony. A gazdaságilag inaktívok egy része valószínűleg szívesen visszatért volna munkaerőpiacra, de képzettségük vagy gyakorlatuk és munkakultúrájuk sem felelt meg a piactudományi elvárásoknak. Ezeken kívül az aktivitás növekedését akadályozta – és akadályozza ma is - a foglalkoztatást terhelő adók és járulékok nagyon magas szintje. A magas munkaerőköltség – jelen esetben az a költség, amibe a tőketulajdonosnak kerül egy munkavállalót alkalmazni - problémájára utal a nemzetközi összehasonlítás is: hazánk azonos szintű terheket rótt a munkáltatókra, mint például Belgium, Németország, Olaszország és Svédország. [7]

A szakirodalom szerint, a foglalkoztatási terhek, a jövedelmi különbségek, az inaktivitás mellett a regionális különbségek is jellemezték – és jellemzik ma is - a munkanélküliséget. Fazekas [3] szerint a nagyfokú földrajzi strukturális munkanélküliséget nem csak az állami nagyvállalatok és az ipari központok összeomlása okozta, hanem sokkal inkább az alacsony színvonalú infrastrukturális ellátottság, a lakosság alacsony szintű iskolázottsága és a szolgáltatások valamint a kereskedelem fejletlensége miatt alakult ki. Budapest és környéke, valamint Nyugat- Magyarország ezzel szemben rendelkezett azokkal a gazdasági – társadalmi és infrastrukturális tényezőkkel, amely a külföldi tőke áramlását ide vonzotta, ezzel a többi régió gazdasági leszakadásának további mélyülését okozva.

A fejlett országokban a szakképzett munkaerő iránti igény már a 80-as években megnőtt és kezelniük kellett a munkanélküliek és főképpen az inaktívok nagy részét kitevő szakképzetlen tömegeket jelentő problémát. Ezzel szemben a szakképzetlenség problémája hazánkban, csak a rendszerváltás után jelent meg, míg a képzett munkavállalók iránti igény már az Európai Unióhoz való csatlakozásunk előtt a fejlett országokhoz hasonló tendenciát mutatott.[5]

4. Összefoglalás

Összefoglalóan elmondható, hogy a hazai foglalkoztatási helyzet kialakulásához számos tényező járult hozzá, melyek egyrészt a hazai viszonyok között ismeretlen piacgazdasági folyamatoknak, azaz egy piacgazdasági sokknak, másrészt kevésbé átgondolt gazdasági és szociális döntéseknek köszönhetőek. A probléma megoldása - a tanulmányban felhasznált - szakmai körök szerint szinte kizárólag összefogott szociális, oktatásügyi, foglalkoztatáspolitikai és nem utolsósorban gazdaságpolitikai lépések sorozatával érhető el. Ennek igazsága tetten érhető az Unió jövőbeli terveiben és abban is, hogy csatlakozásig megtett intézkedések sikertelenségét mind szakmai, mind kormányzati szinten elismerték.

5. Irodalomjegyzék

1. Berde Csaba (2003): Menedzsment a mezőgazdaságban, Szaktudás Kiadó, Budapest. 68-82.o.
2. EU: negyedével csökkent tíz év alatt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. 2010. május 09. www.agrarhitek.hu/Európai_Uniópai_unio/6763.html, Letöltve: 2011. március 9.
3. Fazekas Károly (2005): A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerő-piac regionális különbségeire Magyarországon. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek. 2000/5, MTA KTK.
4. Foglalkoztatottság és munkanélküliség, KSH. 2005. Mikrocenzus http://konyvtar.ksh.hu/kiadvanyok/Foglalkoztatottsag_es_munkanelkuliseg/ofa7/text.htm, Letöltve: 2011. március 9.
5. Gács János- Hárs Ágnes – Hüttl Antónia (2001): Bérkonvergencia EU csatlakozás előtt és után: gazdasági összefüggések, tapasztalatok és lehetséges fejlődési pályák. Külgazdaság, XLV. évf. július-augusztus.
6. Gulyás László (2001): A munkanélküliség kezelésének nemzetközi és magyarországi tendenciái, In: Évkönyv 2001. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Regionális és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
7. Kopasz Marianna – Mártonfi György – Medgyesi Márton – Pintér Róbert – Sági Matild – Z. Karvalics László (2003): A gazdasági döntések hatásai a társadalmi szerkezetre középtávon különös tekintettel az EURÓPAI UNIÓS csatlakozás folyamatára. TÁRKI, Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest. 1-126. o.
8. Samuelson, Paul A. – Nordhaus, William D.: (1999): Közgazdaságtan. I. Alapfogalmak és makroökönómia. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. 301 – 325.o.
9. Varga Gyula (2004): A magyar mezőgazdaság az idők sodrában - Helyzetkép az EU-hoz való csatlakozás időszakában. Stratégiai Füzetek 17. MEH Stratégiai Elemző Központ, Budapest, 74-85 o.